

Күрүнениң
деткимчези —
аас-кежиктин
эгези



Өг-бүлө-
лер ба-
йырлалы



Тываның
келир
үези



№ 62 (18489)

1925 чылдың
август 31-де үнүн эгелзэп

http://shyn.ru

shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

Сапар өртээ хостуг



ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

2014
чылдың

май

22

четверг

Чедииникиниң болуңар, доозукчулар!

Сөөлгү коңга-2014

Майның 21. Кызылдың № 2
школазының сөөлгү коңгазы.
Школа даштында Россияның
болгаш Тываның күрүне тукта-
рын чүзүн-бүрү өңнерлиг бөм-
бүктер-биле каастааш, азып
каан, ыры-хөгжүм чаңгылган,
араш идик-хептиг өөреникчи-
тер база ооң ада-иелери ба-
йырлыг чыскаалды манап турлар.
Каар-бойдус салгын-хаттыг
рок тыныжы-биле байырлал-
дың киржикчилерин шонуп каап-
ур. Алдын хүннүң херелдерин
ырыш булут дуглаза-даа, шко-
лаларның арын-шырайларын-
да чайынналган хүлүмзүрүг, ада-
ениң боодал чечектери байыр-
ал шинчи кириген.

Сөөлгү коңга байырлалының
ыскаалын школаның директору
Ира Наксыл ажыдып, чыылганнар-
а байыр чедииникиниң чылыг
өстерин сөңнеп, доозукчуларга
агыг-сүмезин берген.

(Уланчызы 2-ги арында). ➡



Хүннүң медээзи

Сураглыг чурукчулар аалдап келген

Шериг чурукчуларның
М.Б. Греков аттыг студия-
зындан Россияның уран чу-
рулга мастерлериниң бөлүү
Тывада чедип келген.

Шериг чурукчуларның
М.Б. Греков аттыг студиязы
— кайгамчыктыг чогаадыкчы
коллектив. Ону 1934 чылда
төөгүге бараан болуп, орус
чепсектиң алдарының болгаш
орус дайынчыларның маадыр-
лыг чоруунуң кайгамчык арын-
нарын уран-чечени-биле көргү-
зер сорулгалыг үндезилеп тур-
гускан.

Күрүнениң чагыы езугаар
тургусканы улуг хемчээлдиг
телевизилдер-биле Россия-
да болгаш даштыкыда студия
билдингир апарган. Олар
дээрже чуртта эң улуг «Сталин-
град тулчуушкуну» деп чурук,
Мөгейиг даанда Ада-чуртун
Улуг дайынының Төп музейи
дээш хөй санныг панорамалар
болгаш диаромалар-дыр.

М.Б. Греков аттыг студия-
ның чурукчулары Мамай базы-
рынга «Ие — Төрзэн чурт»,
Берлиннің Третьяков-паркка
«Хостакчы дайынчы» деп улуг
хемчээлдиг тураскаалдарны
кылганнар.

Республиканың эрге-чагыр-
галарының Россияның Камга-
лал яамызының культура эрге-
лели-биле чарган дугуржулга-
зы езугаар чурукчулар Тывада
келгеннер. Оларның ажил-
дарын Национал музейге май
24-те делгептер.

Аалчылар «Алдын-Булак»
этнокультура комплекзин-
ге четкеннер. Олар амгы үеде
Тываның эң чараш чери Чагы-
тайда барганнар.

Шериг студия төлээлери-
ниң кол сорулгазы — тыва
чурукчулар-биле ужуражыры,
оларның-биле арга-дуржул-
га солчуру. Аалчылар Тыва-
ның Үндезин культура төвүн-
ге баарлар, оларга Кызылдың
уран чүүл колледжиниң,
республиканың Р.Кенденбил
аттыг уран чүүл школазының
өөреникчилери болгаш респуб-
ликада уран чүүлдүн уруглар
школаларының сургуулдары
боттарының чогаадыкчы ажил-
дарын бараалгадырлар.

gov.tuva.ru-дан алган.

Аваларның төлептиг адын бедик тудалыңар!

Иелерниң бирги шуулганы

Тываның Иелериниң
бирги шуулганы Бүгү-де-
легейниц Өг-бүлө хүнүнде
эрткени таварылга эвес.
Өг-бүлө баштың ада
болза, а эң-не кол киж
— ие.

Өг-бүлө херээжен кижиниң
агыш човаашкыны, мерген
тааны, шыдамык чоруу-би-
ле туттунар. Ава кижиниң ады
мыр-тайбың, менди-чаагай,
аалга ышкаш эң үнелиг чүүл-
ер-биле тудуш. Иелер деле-
гейни чырык, буянныг, арыг
болдуруп чоруурлар...

Бөгүн ава кижиниң ыдык
ады «ажы-төлүн октаан ава»,
туруун аар кемдедип каан ие»,
херээжен чоннуң арагалааш-
кыны» дээн чижектиг сөстөр-
биле холбайып турары хараа-
чанчыг. Херээженнерниң кем-
терек үүлгедишкенин чон
артуунда дүвүрелди болдуруп
турар. Иелер шуулганын эртти-
рин негеп келген бир чидиг
айтырыг бо.

Иштики херектер яамызы-
ның көргүзүлгелеринден алырга,
республикада херээжен чоннуң
хем-херектерни үүлгеткен саны
чылдан чылче өзүп олурар.

2011 чылда — 310, 2012 чылда
— 300, 2013 чылда 433 болган.
Бо сан-фактылар республикада
ниити херектерниң 5-7 хуузу
ээлеп турар.

Неделя санында респуб-
ликада өг-бүлө-биле холбашкан
10-15 херек үүлгедишкенин-
ери болуп турар. Херээжен киж
өөнүң ээзи азы бадылга чокка
кады чурттап турар кижизи-би-
ле кады арагалаанының түңнел-
линде, аңаа эр киж хол дээп,
мага-бодун аар кемдедип, а ха-
рын-даа амы-тынынга чедирген
айыылдыг таварылгалар хөй.
Арагалаашкын — кем-херек
үүлгедишкенинниң эгези.

Республиканың наркология
эмнелгезиниң көргүзүлгелери езу-
гаар 2011 чылда — 2382, 2012
чылда — 2290, 2013 чылда
2291 херээжен арагадан эм-
недири-биле учетка турган.
Кара чашлан тыртып турар хе-
рээженнер 2011 чылда — 39,
2012 чылда — 41, 2013 чылда
37 болган. А оларның аразын-
дан арагадан үзе эмнедип ал-
ганнарның саны көңүс эвээш:
2011 чылда — 753, 2012 чылда
— 737, 2013 чылда 606 киж.

(Уланчызы 4-кү арында). ➡

Май 23-те ажыттынар

Бо чылын «Тыва-Экспо» делгелгени башкарып турар
ТР-ниң Экономика яамызының дыңнатканын езугаар
алырга, 400 дөрбелчин метр черге боттарының кылыг-
ларын Тываның болгаш Сибирь федералдыг округунуң
52 бүдүрүлгелери делгээр.

Делгеттинген кылыгларның аразында кол черни «Чоннуң
хереглел барааннары» деп кезек ээлээр. Аңаа Новосибирски-
ниң, Красноярскиниң, Абаканниң, Томскиниң болгаш Омски-
ниң садыг фирмаларының барааннары кол кезинде делгет-
тинер. Ооң даңзында чөөктөн аргаан кылыглар, бижутерия,
идик-хеп, уруглар трикотажи, бажыңга ажыглаар пөс-таавы,
БАД-тар, косметика болгаш парфюмерия, номнар болгаш кан-
целярия барааннары, аяк-сава база кухня херекселдери кирип
турар.

Тываның экономика сайыды Елена Каратаеваның чугаалап
турары-биле алырга, 11 удаа болуп турар «Тыва-Экспо» дел-
гелгези республиканың инвестициязының сонугаар чоруун-
га улуг салдарлыг болган. Эрткен чылдарның делгелгелериниң
чамдык киржикчилери тодаргай инвестиция төлевилелдерин
Тывага эккелгеннер. Тудуг адырында Новосибирскиниң болгаш
Красноярскиниң компаниялары ажылдап турар.

Россияның регионнарының рыногунче Тывадан үнүп эге-
лээн шимчээшкын база бар. «Тыва-Экспонун» ачызында Тыва-
ның «Крок Энерго» инновация компаниязы бодунуң чогаат-
каны кадыг чүүл одаар, суг изидер котелду болгаш чуртталга
болгаш бүдүрүлгө оран-саваларына одалга кылырынга болгаш
суг изидеринге ажыглаар биче болгаш ортумак күчүлүг суугу-
ларны өске регионнарда саналдап шыдаан. «КрокК»-туң ажыл-
дап кылган чүүлүн Санкт-Петербургтуң чылыдылга техниказы
бүдүрер черлери сонугарга бергеннер.

Боттарының продукциязын сатканындан бараан бүдүрүкчү-
лери чылдан чылче эвээш эвес орулганы ап турар апарган деп,
ТР-ниң Экономика яамызы дыңнаткан. 2013 чылда ол 26,8 млн.
рубль четкен.

ТР-ниң албан-езуунуң сайтындан.

ШЕРИГ КЕЗЭЭ ТУРГУСТУНАР

Тывада шеригниң чиик техникалыг (даг) бригаданын хевирлеп тургузуп турар.

Россияның албан-езузу-нуң делегациязының составына Кыдат Улус Республикада чеде берген Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдуң даалгазын езуугаар Чазак Даргазының оралакчызы Анатолий Дамба-Хуурак 41-ги армияның команддылакчызының оралакчызы, полковник Юрий Лобановту хүлээп алган. 55-ки аңгы чиик техникалыг (даг) бригаданын хевирлеп тургузуп база доктаамал турар черинге хуваап турар үеде республиканың шериг болгаш эрге-чагырга органның кады ажылдажылгазының айтырыгларын олар чугаалашкан.

Ол ышкаш келир үедеги сорулгаларны — Ада-чурттуң Улуг дайынынга Тиилелгениң 70 чылынга (ону 2015 чылда демдеглээр) уткуштур белеткелге кады ажылдажылганың, ниитилел-культура хемчеглеринге, аныяктарның патриотчу кижизидилгезинге шериглерниң киржилгезиниң дугайында айтырыгларны база сайгарган. Россияның Камгалал яамызының регионнуң деви-кээринге шериглерниң чиик техникалыг (даг) бригаданын тургусканы социал-экономи-тиг байдалга эки салдарны че-дирер деп, Тываның Баштыңы болгаш Чазак санап турар. Улуг шериг кезээниң маңаа турар чоруу чүгле эки шалыңыг ажыл-даар олуттар эвес, шериг алба-нынга чогулгалыг хамаарылга-ны тургузар болгаш күш-ажыл-чы, өөредилге болгаш шериг коллективтериниң аразынга чаңчыл болган харылзааларын катап тургузарын болдурар.

БЕЛЕТКЕЛ ЭГЕЛЭЭН

Республикага кышкы одалга сезону доостуру билек, дараазында кышка белеткел дораан-на эгелээн.

Бо чугула ажылды часкы, чайгы болгаш күскү үеде чылыг-энергетика комплекзиниң болгаш чуртталга-коммунал ажыл-агыйының объектилеринге чорударының тодаргай планын Тыва Республиканың Чазак бадылаан. Тываның Одаар чүүл болгаш энергетика яамызының дыңнатканы-биле алырга, планда кирген шупту ажылдарны өй-шаанда болгаш шынарлыг боттандырыларга ниитизи-биле 214,9 миллион рубль херек. Оон хей кезин азы 165,5 миллион рубльди республиканың чылыг-энергетика комплекзиниң дериг-херек-селиниң байдалы хынаарыга болгаш септээринге чарыгдар. Чылыг-энергетика комплекзин келир кышка белеткээр-ниң чарыгдалдарының үш хире кезин республика бодунуң бюджетинден «Энергетиканың ажыкты болгаш энергетиканы хөгжүдери» программа езу-гаар акшаландырат. Ол дээр-ге 47,5 миллион рубль, эрткен 2013 чылдыңга деңнээр-ге, 20 хуу хей. Арткан 118 миллион рубльди энергетиктер боттары кышка белеткел ажылдарына

Бригаданың командылап составы хевирлеттинип тургустунган, албан-дужаалдыг кижилерни удавас томуйлаар деп, полковник Юрий Лобанов илеткээн. Амгы үеде хамааты ажылдакчыларны болгаш шериг албанныгларны шилип турар. Ону чүгле Тываның эвес, кожа Красноярск крайның, Хакасияның болгаш Кемерово областың чурттакчылары база со-нуургап турар. Республиканың шериг комиссариадынче 900 ажыг билдиришкин кирген. 100 хире херээжен кижилер боттарының ажыл-чорудулгазын шериг албаны-биле холбашты-рар күзелин илереткен. Оларга база ажыл тыпты бээр, херек эмгекчилери, клуб ажылдакчылары, оон туржук, хөгжүмчү-лер безин херек апаар дээрзин дыңнаткан. Айт мунуп билер кижилерни база хүлээп алып, ону штатта көрүп каан. Кызыл-дың хем ол чарыныг шериг хоорайжыгажының тудуу эгелээр. 2015 чылда чиик техника-лыг (даг) бригаданы Тывага ал-бан-хүлээлгезин күүседи бээр.

Белеткел ажылдарының бир кол кезээ — тус черниң чаңчыл-дарын болгаш езулалдарын өөренири, хей националдыг чоннуң чурттап турар чери-биле таныжары деп, Лобанов чугаалаан. Командирниң ду-залакчызы кылдыр будда ша-жынының төлээзин чалаар со-рулга база салдырган дээрзин ол дыңнаткан.

Анатолий Дамба-Хуурак биле Юрий Лобанов регионнуң эрге-чагыргаларының дузазы негеттинер ажылчын айтырыг-ларны чугаалашкан. Шериглер-биле дорт харылзаа тударын Чазак Даргазының оралакчызы Артур Монгалга дааскан.

чарыгдары-биле дилеп тывар ужурлуг.

Чуртталга-коммунал объек-тилерин кышка белеткээр-ге 49,4 миллион рубль херек. Аңаа боттарының үлүг-хуузу тус чер чарыгдалары кирир ужурлуг. Чаагайжыды туткан чуртталга бажыңнарын болгаш социал объектилерни кышка белеткээринге тус чер бюд-жеттеринден 2,4 миллион рубльди кириштирери көрдүнгөн.

Бо чылдың сентябрь айга чедир чылыг-энергетика бол-гаш чуртталга-коммунал ажыл-агыйының объектилеринге кышка белеткелди бүрүнү-биле доозар, күскү-кышкы одалга сезонунга белениниң паспортун объект бүрүзү сентябрь он бешке чедир алган турар ужур-луг.

Кожууннарда шупту одал-га төптеринге келир кыжын одаар хөмүр-даштың курлавы-рын сентябрь 30-ге чедир до-лузу-биле тургузарын кожуун чарыгдаларына дааскан.

Кышка белеткел дээш ха-рысалганы Тываның Башты-ңы, Чазакның Даргазы Шолбан Кара-оол бодунуң оралакчызы Шолбан-оол Иргитке даандыр-ган.

ТР-ниң Одаар чүүл болгаш энергетика яамы-

ЧЕДИИШКИНИН БОЛУНАР, ДООЗУКЧУЛАР



(Уланчызы. Эгези 1-ги арында).

Олышкаш хүндүлүг аалчы-лар, тус школаның аңгы-аңгы чылдарда доозукчулары чаагай күзүшкүннерин илеретти.

Байырлыг чыскаалда чүгле доозукчу 11-ги класстың эвес, а 9-ку болгаш эге школаның 4-кү классчылары. Чаптанчыг биргиклассчылар чокка кандыг сөөлгү коңга байырлалы турар боор. Олар школаны доозуп турар угбалары, акыларына ак орукту, чедишкүннерни кү-зеп, бичии эдискилерни белек-ке сөңнеди.

9 биле 11 класстарны доозуп турар тергин өө-редилгелиг, школаның хей-ни-ти амыдыралына идеккейжи, кызымак өөреникчилерни онза-лап демдегледди. Ажы-төлүнүң деткиччилери ада-иелерге, школа-биле сырый харылзаа-зы, дуза-деткимчези, идеккей-жизи, уругларының кижизидил-гезинге кириген үлүг-хуузу дээш өөрүп четтиришкүннер-ниң бижиктерин тывысты.

Чыылган доозукчуларга, башкыларга болгаш ада-иелер-

ге байыр чедиришкүннериниң соонда, доозукчуларның чаагай чаңчылы болу берген хөгжүм үделгези-биле вальсын чар-лапты. Аныяк-чалыы оолдар, кыстарның хөгжүм аайы-биле танчылап, бөөлденип турарын көргөш, кижиле ала-чайгаар бо-дунуң школачы үезин сактып кээр. Бо дээр-ге оларның кай-гамчыктыг чараш, уттундурбас үези-дир. Ажы-төлүнүң өөрүш-күзүн үлежип чедип келген ада-иелер өөрүшкүнүң карак чажын чода аарак, уругларын-че улуг чоргаарал-биле көрүп турлар.

2014 чылдың сөөлгү коң-газы төөгүлүг чылда болуп турары онзагай. Ынчангаш доозукчуларның 3 класзы Тыва биле Россияның демнежил-гезиниң 100 чылынга турас-каадып, чыскаалдың ортузунга «100» деп санны көргүскөш, кү-зелдерин сымыранган өңнүг бөмбүктөрүн дээрже уждуп үндүрүптү.

Байырлалдың эң-не кол кезээ-даа чоокшулады. Доозук-чуларның өөрүнчүг-даа, муңга-ранчыг-даа эдискизин этсир

аас-кежик 1-ги классты Хертек болгаш 11-ги классты доозукчузу Соруктуг Са-оларга онаашкан. Сорук-фьяны экинге олуртуп чыылганнарны эргий, коңганы чаңгыландыр эд-

Байырлыг чыскаалды тура, мен база бо школ-чыл бурунгаар бирги чы болуп киргенимни келдим. Сагыш-сеткилим гаргай хөөнге алзып баштайгы башкымны калдым. Бир дугаар ба — Нина Көгүленовна (Өөрүшкү долган сеткил-ле ужуражып чугаала Школаның хоочун башкы дугаар үндүрүлгезин ор-класстарже үдеп турары) Күрүнениң чаңгыс аай-не шылгалдаларын д-республиканың бүгү доо-ларынга ак орукту күзеп-лыңар. Чедишкүнниг бол-доозукчулар!

Валерия КО-Чингис СААНЫҢ т-тырган чуруктары.

ТР-ниң Дээди Хуралын

ХООЙЛУ ТӨЛЕВИЛЕЛДЕРИН САЙГАРГАН

Май 19-та Тыва Респу-бликаның Дээди Хуралының (парламентизиниң) бирги чыыжының сески сессия-зының ээлчеглиг алдыгы ху-ралы болуп эрткен.

Депутаттар эптештирилге судьяларының албан-дужаалынче кандидатураларны сайгарып көргөн. Арина Алексеевна Ондар, Салбаккай Михайловна Хомушку Бай-Тайга, Барыын-Хемчик кожууннарда ажылдаар эргелиг болганнар. А Кызыл хоорайның Южный участо-гунуң эптештирилге судьязының албан-дужаалынче кордап тур-ган Елена Шулуевна Самба-ның кандидатуразы бадылга эртпейн барган.

«Тыва Республикага шылга-раңгай ажылдакчыларның, алдарлыг кижилерниң ол ышкаш төөгүлүг болушкун-нар, хүннерниң тураскаалын мөңгөжидериниң дугайында» хоойлуга өскерилгелер кири-риниң дугайында төлевилелди депутаттар чүүлдүзүнүп деткээн. Шылгараңгай ажил-дакчыларның, алдарлыг ки-жилерниң болгаш төөгүлүг

болушкуннарның тураскаалда-рын мөңгөжидер талазы-биле тускай комиссияны тургузар.

Тыва Республиканың «Арын-нүүрнүң хостуг чоруу болгаш шажын-чүдүлге организация-ларының дугайында» хоойлузу-нуң 7-ги чүүлүгө өскерилгелер киририниң дугайында санал хү-лээп алдырган. Школага өө-редилге программасындан даш-каар уругларга шажын-чүдүлге өөредир эргени шажын-чүдүлге организацияларына бээриниң чурумун тургузар.

«Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) депутатының эрге-байдалының дугайында» хоойлунуң 4 дугаар чүүлүгө өскерилге киририниң дугайында төлевилел чаңгыс үн-биле бадылаттынган. Өскерилге езуугаар ТР-ниң Дээди Хуралының (парламентизиниң) дараазында чыыжының бүрүн эргелиг болур хуусаазы 5 чыл апаар (оон мурнунда 4 чыл тур-ган).

Федералдыг хоойлу-биле карышкартарны узуткаар дээш «Тыва Республиканың админис-тративтиг хоойлу хажыдыш-

кыннарының дугайында кизи» болгаш «Эрге-хо саналдаар эргени ажыллаа-румунуң дугайында» хоой-лыга өскерилгелерни кири-

База бир чугула медээ, Республиканың хоойлула Тыва Республиканың Башты-ның, Тыва Республиканың заанын, Тыва Республика Дээди Хуралының (парла-ментизиниң) нормативтиг э-хоойлу актыларын эрге-хо-медээлериниң албан-езуу интернет-порталына (www.vo.gov.ru) доктаамал салып-лээр. Ук доктаал 2014 чыл сентябрь 1-ден эгелеп күч болур.

2013 чылда Тыва Рес-бликага уругларның эргели-сагыр болгаш камгалаа-лазы-биле чоруткан ажыл-дугайында илеткелди Тыва Р-публикада уругнуң эргелерин талазы-биле төлээ Светла Аракчаа номчаан.

Хүн айтырынга ниити-биле 48 төлевилелди сайгар-чугаалашкан.

Шончалай МААТЫ-ООЛ

Күрүнениң деткимчези — аас-кежиктиң эгези

Репортаж

Май 16. Улуг-Хем кожуун. Шагаан-Арыг хоорай. Ажыл-сургакчылаашкын-биле кожуунуң чагырга бажынынга чеде бергеш, тус черниң чагырга даргазының социал политика талазы-биле оралакчысы Аржана Даржаа-биле ужуражып, ажыл-херээвис сорулгазын дыңнаттывыс. Өскүс уругларны чурттаар оран-сава-биле хандыраары программа республиканың девискээринде кончуг шалыпкын чоруп турар. Бо айтырыг тус кожуунда кайы хире боттанып турарын карак-биле көрүп, кулак-биле дыңнаары — бистиң кол сорулгавыс. Улуг-Хем кожуунуң харагалзал болгаш ажаалда-тежээлде талазы-биле килдистиң начальниги Ульяна Монгуш бисти чаа бажыңнар алган кезек өг-бүлелерге чедирди.

Шагаан-Арыг хоорайның Кечил-оол кудумчузу. Чаа брус ыяштардан тудуп кылган 10 бажың кожа-кожа чыскаалыпкан тур. Ийи аал чурттаар 17 дугаарлыг бажыңның бир талазында квартираның эр ээзи үнүп келди. Ооң соондан огу хевирлиг бичии оолчугаш база. Айдың Шактар-оол бажыңынче чалады. Өгнүң аныяк ээзи бодунуң база өөнүң ишти Регина Кыргыстың дугайында кысказы-биле таныштырды. Аныяк өг-бүлө 3 харлыг чаптанчыг Сухбат деп оолдуг. Айдың боду — Хайыраканның бажың-интернадында таңныыл, а өөнүң ишти — Шагаан-Арыг хоорайның аптеказында фармацевт. Оглу — Хайыраканның



Кожуун чагыргазының даргазы М.АНАЙ-ООЛ.

«Сайзана» уруглар садының кижизиттирикчизи. Айдыңның хоорайдан ырак эвисте кожа суурже барып ажылдап турары — ооң кызымааның херечизи. Өөнүң ишти дээди эртем чедип алыры-биле Новосибирскиниң күрүнениң эмчи университединде бот-өөредилге салбырында. Бистиң барган үвисте Регина машина башкарып мунуп өөренир черде шылгалда дужаап турар болду. Айдың механизация талазы-биле ортумак эртемниг, дээди эртемниг болуру-биле ТывКУ-га агроном мергежилниң билиин шингээдир сорулгалыг.

Аныяк өг-бүлө чаа бажың алганынга канчаар-даа аажок өөрүп турарын чугаалады. Олар чаа бажыңынче бо чылдың март айда көжүп кирген. Аныяктар бажыңының ишти-даштын чаагайжыдар сорулгалыг болгаш,

тудуг кылыр материалын чагыдып каанын база дыңнатты.

Ол-ла кудумчунуң 15 дугаар бажыңы. Ооң ээзи Арсений Даваакай бажыңының печказын эде кылып турарын чугаалады. Өг-бүлө эрткен чылдың ноябрь айда-ла көжүп кирип келгеннер. Аныяк өг-бүлө Айыраш биле Айыраң деп ийи уруглуг. Улуу — 1 класс, бичиизи Хайыраканның «Сайзана» уруглар садының барып турар. Арсений социал ажылдакчы болгаш ЭВМ оператору мергежилдерлиг, а Саяна — Хайыракан школазында повар. Өгнүң эр ээзи база кожазы Айдың ышкаш, Хайыраканның бажың-интернадында ажылдап турар.

Чаагайжыдылгача хамаарыштыр Арсений: «Кылыр ажыл хөй. Эге дээрзинде огород, гараж, чунар-бажың дээш, эргежок чугула тудуглар кылып алыр, оон харын чоорту бажың-балгатты улгаттыраары-биле ажылдарже кирер планыг бис» — деп немеди.

Дараазында кудумчу. Ульяна Тазытыевна бисти база бир бажыңче эдерти берди. Өгнүң эр ээзи Дмитрий Чернышев үнүп кээп, бажыңынче чалады. Чаңгыс өрээлдиг бажыңының иштинин аяныны аажок. Чазы кончуг бичии уруг мээң чанымга маңап келди. «Адың кымыл?» — дээримге: «Дочка» — диди. Дмитрий каттыргаш: «Ынча дээр кижиди, адын Валерия дээр» — дээш, 4 харлыг деп немел калды. «Мени база сен ышкаш Валерия дээр дийн» — деп чугаалаарымга, ол менче чаптанчы аажок кылдыр: «Ындыг бе» — дээн соонда-ла, мени ээ көрүп, Дымок дээр бичии динзин менче сунуп, оюн-даа эзредди. Дмитрий чолаачы мергежилдиг, амгы үеде пластик соңгалар кылып ажылдап чоруп турар. Өөнүң ишти Валентина — бензин кудар станцияда оператор.

Чаа оран-сава алган өг-бүлелер-биле чугаалашкан соонда Ульяна Тазытыевна бо аныяктарның кызымактары аажок дээрзин демдегледди. «Кожуунда бажың чок кылдыр санаттынып турар 435 уруг бар. Өскүс уругларны назы-хар аайы-биле чарган: 0-14, 15-18, 19-20 дээш, оон өрү. 2010 чылда кожуун чагыргазы 4, 2011 чылда 10, 2012 чылда 4 бажың саткан. А 2013 чылда туткан ийи аал чурттаар 10 бажың бо-дур. Ынчап кээрге, эрткен чылын 20 киж бажың-биле хандырттыган. 2014 чылда 20 бажың тудар планныг-даа болза, кожуунуң чагырга даргазы Тываның Чазаандан 40, тодаргайлаарга, 80 кижиге бажың тудар кылдыр дилеп турар» — деп чугаалады.

Бажыңнарны чүгле тудуп каар эвес, а ооң-биле чергелештир шиитпирлээр айтырыглар хөй дээрзи билдингир.



Чырык, чылыг, суг... Хоорай-суурларның чагырга черлериниң практиказындан алыр болза, Улуг-Хем кожуунда бо айтырыгларны улуг шаптараазын чок шиитпирлеп турар. Ооң дугайында кожуун чагыргазының даргазы Мерген Анай-оол дараазында медээни берди: «Өскүс уругларга бажыңнар тудары-биле «Тываграждан-проект» ХАН-га ийи аал чурттаар бажыңнарның төлөвилелин 300 муң рубльге чагыгны кириген бис. Чагыкчының сайтта

тодараткаш, тудуг чагыында киридвис. Дараазында база элээн каш бажыңнар тудар чагыгларны кириер. Бо болгаш келир чылда тудар бажыңнарның черлерин баш бурунгаар быжыглап каарга, ийи кудумчу болуп турар. Оон ол бажыңнарның чырык биле суг хандырылганын база кожуун чагыргазы боттары харыылаар болгай. Тудуг кылырда, эң-не кол айтырыглар — чырык, суг дээрзин шын айтып тур силер. Ол айтырыгларны канчап шаптараа-



Арсений Даваакай бажыңының чанында.

киргенин көөрүвүске, чүгле бажың бар болду, а ооң девискээринде херим, хөмүр кажаазы, арыглары бажың-даа чок. Ону таарымча чок деп көргөш, ол бүгүнү кириген төлөвилелдин чагыын киридвис. Ынчангаш ол төлөвилел езугаар бажыңнарны тутканывыс ол. Четпес талазы чүл дээрге, акшаландырышкынның орай болганы-биле тудугну барык октябрь айда эгелээн бис. «Эне-Сай» КХН-ниң тудугжулары тудуп дооскан соонда, уругларны Шагаа мунда кириптивис. Чырык айтырыын база шиитпирлээн, а суг-биле хандырылгача хамаарыштыр алырга, ол девискээзде кудумчу кудуктары бар. Оон немей кудуктар база кылыр бис. Ынчап кээрге, кылып чоруткан ажылывыс багай эвес. Ынчалза-даа бажыңнарны соок үеде туткан болгаш, четпестер бар. Ынчангаш тудугжулары кыйгырткаш, бажыңнарны катап эргип кээш, четпестерин көрүп демдеглээш, ону узуткаары-биле ат салдыган. Ам дараазында бажың алыр ээлчээ келген 18 хардан өрү 90 ажыг уруг бар. Бо чылдың планы-биле 80 уругга ийи аал чурттаар 40 бажыңны тудары көрдүнгөн. 24 бажыңның чер-девискээринин кадастрлыг учедун, девискээрлерин хемчээп

зын чок шиитпирлеп тур силер дээрге, дугуржулга кылып турда, бүзүрел деп чүүл турар. Ончалап демдеглээр чүүл — өскүс уругларны чурттаар оран-сава-биле хандыраар талазы-биле планы бис барык 115 хууга күүсеткен бис. Ынчап кээрге, 20 киж бажыңныг болган, а бис планывыс ажыг күүсеткен бис. Ийи «койгун» атканывыс ол. Ооң-биле чергелештир үш дугаар «койгун» база бар. Ол дээрге бажыңнар тударда, 5 бригадага 48 киж ажылдап турган. Түр када-даа болза, ол хире киж ажылга хаара тутунган. База ол ышкаш кол материал ыяш болганда, тайгада пилорамада ажылдап турар 20 ажыг киж база оларның санында кирип турар. Бо чылгы бажыңнарны база ол тудугжулар кылыр деп турар, чүге дизе оларда ам дуржулга бар болгаш, ажыл дүргөн болур».

Чурттаар оран-сава турда, амыдырал аайлажы бээр болгай. Күрүнениң деткимчезин аас-кежиктиң эге таваа кылдыр хүлээп алгаш, оон ыңай шупту чүве чүгле ээлериниң боттарының кызымаандан, чүткүүлүдүнден хамааржыр.

Валерия КОНГАР.

Чингис СААЯНЫҢ тырттырган чуруктары.



Айдың биле Сухбат Шактар-оол адашкылар.

Аваларның төлөптүг адын бедик тудалыңар!

Иелерниң бирги шуулганы

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

аннар ужуң, ажил чоктуң харазыңдан азы өг-бүлөңдө нарын айтырыглардан «дезип», арага азы наркотиктиг бүдүмелдерге сундуга берген херэжөн кижиниң кадык-чаагай амыдыралче катал эглип келиринге бергедээшкннер хөй болурун бадыткап турар.

Чаш төлдүг иениң арага ижиптери — кем-херек үлгедиишкнни. Эзирик ие кижиниң оваарымча чогу-биле төлүнүң амы-тыныңа чедип турары көвүдээн. Ол талазы-биле республикада 2011 чылдан бо хүнге чедир 21 херекти оттурган.

Үстүндө сан-фактыларның артында чаш ажы-төлдүң карааның чажы, хилнчээ, түрегдели бар дээрзи билдингир. Оларны бижип ора, бир болган таварылганы сактып келдим. Школага практика эртирип турган үемде чүве. 1 дугаар кичээл адалталып турда, Чодураа (адын өскертүп кагдым) дээр өөреникчим кирип келди. Чапсар үезинде уругдан канчап озалдай бергенин айтырымга: «Авам, ачам эштери-биле ам база арагалап хонган. Авам чалчытынып туруп бээрге, ачам ооң арнынче шанчып, ойтур октааш, ооргазынче теп каапты. Дуңмаларым-биле ыглажып, соксадып чадап турдувус... Авамны кадарар дээш хондур удуваан мен. Авам, ачам ужуң каарга, 5 шакта удуп чыдып алдым. Эрген-эрте оттуп кээримге, озалдап калган болдум...» — деп чугаалады. Ооң дыраттынмаан, дүүн өрзөн олчаан чажын көргөш, кээргээрими канчаар. Уругнуң эрген эрте шай ижип, чем чивээни ооң шаг чок, ыглап каапкан карактарындан илдең болду. Чодураа улаштыр чугааланыр болза, ооң мөндүңейин берген карааның чаштары ийи чаагын куду чаржы бээрин билгеш, артык айтырыг салбайн, чедип алгаш, школаның буфединче базыптым. Мындыг ыглак-санчыг байдалга та чеже уруг таваржып турар чүве.

Арагачылар өг-бүлөңдө өскөн Чодураа ышкаш уругларның хөй кези 14-15 хар чедип чорааш, ада-иезинден хөңнү калып, өг-бүлөңдөн оспаксырап эгелээр. Ооң түңнелинде эш-өөрү-биле арага-дары ижип, элээди назынында эр-херэжөн чорук-биле холбайып, күзел чокка иштелип-саатталып, төлүн дүжүртүп, кадыкшылыңа хора чедирип, сагыш-сеткилинге аар согугну алыр.

ТР-ниң Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының хуралдаар залыңа херэжөннерниң кадыкшылын камгалаарының нарын айтырыгларын Тыва Республиканың Херэжөннер эвилелиниң даргазы Раиса Күжүгеттиң удуртулгазы-биле сайгарып чугаалашкан.

Тыва Республиканың кадык камгалап сайыдының бирги оралакчызы Белек-маа Монгуштуң илеткелинде «Херэжөн чоннуң кадыкшылыңдан нацияның келир үези хамааржыр деп болур. Кадык херэжөндөн — кадык уруг төрүттүнер» деп сөстөр секцияның ажылының кол темазын ажыдыпкан. Туберкулез, алкоголизм болгаш психология талазы-биле аарыглар социал ужу-уткалыг. Шак ындыг аарыгларлыг херэжөннерниң божаан уругларының кадыы төрүмелинден кошкак болуп турар. Чаа төрүттүнген уругларның хөй когарап-даа турар чылдагааны ында. Специалисттиң демдегеп турары-биле, 2007 чылда «Ие капиталы» программаны кириген соонда, кадыкшылының байдалын барымдаала-вайн божуп турар херэжөннерниң саны республикада көвүдээн.

Ооң-биле холбаштыр Тыва Республиканың Хамааты байдалының акт би-

жидилгезиниң эргелелиниң начальниги Чечена Ховалыг бадылга чок, долу эвес өг-бүлөлөрдө төрүттүңүп турар уругларның санының чылдан чылче өзүп оарын сан-фактыларга бадыткап тургаш, чугаалаан. Чаа төрүттүңгөш, иезинге кагдырган уруглар 2013 чылда 13 болган. Ок-таттыңан уруглар — 5.

Шаанда тыва чон иезинге хостурган төлдү орукка салгаш, ооң кырынче хөй чылгыны сүрүптер чораан дижир. Ие кижини ынчан чаш өпөязын маң-биле барып көдүрүп аар, оозунга ынак апаар дээр. Амгы үеде база ындыг хевирлиг аргалардан ажыглап көрзе, ажы-төлүн каар иелер эвээжээр эвеспе? Азы бистиң үениң хек иелери төлүн чылгыга бастырындан-даа чалданмастар ирги бе? Таанда-ла, кандыг ие төлүндөн ойталаар чүвөл?

Чүгле эрткен 2013 чылда республикага 187 уруг 18 хар четпээн назынында божааннар. Оларның аразында кыдыындан дузалажып кээр ада-иези чок, төлүнүң адазы-биле чоок харылзаа тутпайн турар кижилер төлүн кааптары чугаажок. Ада-иезинден чогуур кижизидилгени албаан, угаан-сарылы чедишпээн, боттары чаш хевээр уругларда хары-салга кайда боор. Олар материалдыг-даа, моральдыг-даа талазы-биле ие болурунга белең эвес.

Шуулганың көдүртүнген айтырыгларының бирээзи — республиканың херэжөн чурттакчыларын ажылга хаара тудары. Бо бөлүккө республиканың херэжөн чонунуң күш-ажыл рыногунда байдалын чугаалашкан. Ол ышкаш кожууннарда ажылчын олуттарны ажыдып турар хууда сайгарлыкчы херэжөннерниң аттарын адап мактаан. Оларның ову-хевирин, тура-соруу шуулган киржикчилеринге төлөптүг үлгөр болганы чугаажок. Бодум хуумда, Бай-Тайганың Кара-Хөлде малчыннарның кыштагдан көжөр мурнунда коданының чоогунга картофелин олутуп кааш, күзүн келгеш, ажаап ап турарын аажок сонургадым.

Ниитилелдин сагыш-сеткил эртинелери болгаш оларның өг-бүлени быжыглаарыңа ужу-утказының дугайында чугаа Кызылдың А.Чыргал-оол аттыг уран чүүл колледжизинге болган. Аңаа Национал школа сайзырадыр институт-тун директору, педагогика эртемнериниң кандидаты, доцент Алевтина Шаалы кижиниң мөзү-бүдүжүнүң хевирлеттинеринге өг-бүлениң салдарының улуун демдеглээн.

Ооң илеткелинде «Аваның бирги белээ — чуртталга, ийгизи — ынакшыл, а үшкүзү — билчилге. Чажындан тура өг-бүлени үнелээр, улугну улуг деп, бичени биче деп билер, хөй-ниитини хүндүлээр кылдыр ие кижиниң хөй-төлүн кижизидер ужу-ут. Езулуг өг-бүлөдө кежигүн бүрүзү бот-тускайлаң туруштуг, ооң чарылбас кези болур. Аас-кежиктиг кижини дээр-ле — өг-бүлөңдө аас-кежиктиг кижини.

Республиканың девискээринде 92 аңгы омак-сөөктүг чон чурттап турар. Кижизидилге кандыг-даа чоннуң амы-дыралы-биле тудуш. Оларның чаагай чаңчылдары, езулалдары өг-бүлени хевирлээринге, ажы-төлдү кижизидеринге кол черни ээлеп келген» деп айты-

кан. Илеткелчи ол ышкаш чоннарның шажын-чүдүлгезиниң, аас чогаалының, культуразының кижизидилгеге ужу-уткалыгын, чижектерге кирип тургаш, бадыткаан. Ылаңгыя өпей ырыларының сагыш-сеткил хевирлээринге ажыктын демдеглээн.

Кызылдың А.Чыргал-оол аттыг уран чүүл колледжизиниң директору, уран чүүл эртемнериниң доктору, профессор Екатерина Карелина сагыш-сеткил сайзыралыңа уран чүүлдүн ролун: «Кижиниң эстетиктиг сайзыралы кижизидилгениң угаан, күш-дамыр, мөзү-шынар хевирлээр, күш-ажылга өөредир чаңчылчаан хевирлеринден дудак чок чугула. Буруңгу Грецияга хөгжүм, литература, чурулга, гимнастика өөредилгениң кол угланышкыннары болуп, өзүп олар кижилерниң сагыш-сеткилин, мөзү-бүдүжүн сайзырадып, оларның мага-бодун күштүг, чараш болдуруп турган» деп илереткен.

Тываның күрүне университетиниң



Ыдык ыр чаңгыланып турда...

литературлуг музейиниң эргелекчизи, Россияның чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү Мария Күжүгет «Ие кижини дугайында поэзия» деп илеткелин Расул Гамзатовтун: «Иениң ырызы — делегейде кол ыры, кижини төрөлгөткөн ырыларының эгези» деп сөстери-биле эгелээш, иезиниң дугайында одуруглар биживээн шүлүкчү чок, делегейде эң-не эргим сөстөр авага тураскааттыңан дээрзин, бодунуң бижээни шүлүктөрүн номчуп берип бадыткаан.

4 аңгы темалыг бөлүккө илеткелдер номчулганы болган соонда, шуулганың киржикчилери Национал хөгжүм-шии театрының залын долуп келген. Байырлыг хуралга Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) Даргазы Каң-оол Даваа Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун байыр чедиришкенин херэжөн чонга чедирбишаан, бодунуң өмүнээзинден хүндүлүг кырган-аваларга, иелерге, аныктарга аас-кежикти, аал-ораныңа амыр-тайбыңны күзээш, хөй ажы-төлдүг авалар Кызылдан Саяна Сарыгларга, Тандыдан Солаңгы Очурга, Тес-Хемден Марта Бегзи-Санчатка, Каа-Хемден Чойганмаа Лакпага болгаш Ак-Довурак хоорайдан Римма Лама-Саанга 50 муң рубль түңнүг регионалдыг ие капиталының сертификаттарын тывыскан.

Республиканың эр чонунуң мурнунда Хөй-ниити палатазының даргазы Хонук-оол Монгуш сөс ап, шуулганың

киржикчилеринге Бүгү-делегейниң бүлө хүнү-биле байыр чедирген. Хонук-оол Монгуш Республиканың ада-иелериниң ажил-чорудулгазын каксыттыртыртыр, херэжөннер чөвүлелин моон соңгааргы сорулгаларыңа ба чедишкннерни күзээн.

Дараазында Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) өөредилге, культура, аныктар политиказы болгаш спорт талазы-биле ком-тединиң даргазы Ирина Самойленко пунктундан тургустунган «Тываның иелериниң чагыын» номчаан.

1. Бодуну камна. Иениң бодаал-ры, угаан-медерели, кылган херектер болгаш кадыкшылы сээң ажы-төлүнүң, төрөл бөлүүнүң болгаш Төр-чуртунуң келир үезин тургузуп турар.

2. Херэжөн кижиниң кол аас-кежи — ооң ажы-төлү, өг-бүлөңнүн чылы оду болгаш таарымчалыг байдалы.

3. Ашааңның эки эгелээшкннери детки, хөй-адын көдүр база ооң эң эң салым-чаянныг талантызын ажыдарыңа дузаңны көргүс.

4. Сээң төлүң сен ышкаш болурун, азы сээң күзээңиң ышкаш, шак-тындыг кижини болурун манава. Төлүң сен ышкаш болурун эвес, а бодуну-буле төлөптүг өзөринге дузаңны кат.

5. Төлүң дээш кылган чүүлүнү орнун негеве. Сен аңаа чуртталганы чаяаган-дыр сен, ол сээң четтиргени канчаар илередирил? Ол өске кижини амыдыралды бээр, өскези — дараазында кижиге, бо шупту өөрүп четтиргени илередириниң хоойлузу-дур.

6. Кыраан назынында ажыг хлечивес кылдыр, бодунуң хомудалың дээш төлүңдөн өжээн негеве.

7. Бодунуң төлүңгө кандыг-бир чүвө кылып шыдавас болзуңа, бодуну хилнчектеп түрөтпө, чүгле мону сактып ал: бир эвес бүгү-ле болгу дег чүүлдер кылдынмаан болза, төлүңгө кылдыңан чүүлдер четче эвес-тир.

8. Бодунуң төлүңгө, ол талантыңы чок, чоруу чогувас, дөмей эвес-даа болза, ынак бол, ооң ат-алдарын кажан-даа куду көрбө.

9. Чүгле бодун төлүңгө эвес, а өске кижиниң төлүңгө база ынак бол. Бодунуң ажы-төлүңгө күзөнчиг эвес байдалдар тургустунмазын деп бодаар болзуңа, өске кижиге кажан-даа багай чүвө кылба.

10. Хары кижиниң таварышкан айыыл-халавын оюп эртпө, айыылга таварышкан херэжөн кижиге болгаш уругларга чымчак сөзүң-биле азы ажык-тыг ажыл-херээң-биле дузалажып чор.

Шуулганың киржикчилери бо 10 чагыга хамаарыштыр санал-оналын берип, боттуг идепкейин көргүскеннер. Амы-хууда «Тываның иелериниң чагы» эвес, а «Тываның херэжөннериниң сагылгалары» деп адаар болза, таарымчалыгын бодап ордум. Залдан база бир кижини мээң-биле үннөш саналын илереткен чүвө. «Ажы-төлдү адазын хүндүлээр кылдыр кижизидер», «Ажы-төлдү номчулуга сундуктурар» дээш сагылгалар даңзызыңа немээр чөптүг чүүлдер хөй болган. Ынчангаш шуулганың киржикчилери ону ам-даа чедир ажылдап кылырын, чоннуң үнүн барымдаалап тургузарын шиитпирлээр.

Тываның иелериниң эвилелиниң ажил-чорудулгазы сайзырап, мурнунда салдыг сорулгалары херек кырында амыдыралга боттанып, республиканың келир үедеги социал-экономика хөгжүлдөзүңгө үлүг-хуузуң кириер дээрзинге идегел улуг. Тываның иелериниң сагылгалары республиканың херэжөн кижини бүрүзүнүң амыдырал-чуртталгазыңа удуртулга болу бээр күзөнчиг.

Шончалай МААТЫ-ООЛ.

Чингис СААНЫҢ тырттырган чуруу.

АЪТ ЧЫЛЫНДА — АЖЫГЛАЛГА

Эрги үени-биле бижириге, Тыва Автономнуг Совет Социалистиг Республиканың Улуг-Хем районун Чаа-Хөл суурун тудар дээш баштайгы өргөнни черже кирип каккандан бээр бо үнген Аът чылында 40 чыл бооп турар. Чаа суурга эң баштай туткан бажың «Октябрьның 60 чылы» кудумчуда бир дугаар бажың. Чаа-Хөлдүн баштайгы кудумчузунун бир дугаар бажыңның бир дугаар квартиразында Александр Самбуевич Түлүштүн өг-бүлөзү чурттап орат.

Чаа-Хөл суурнун баштайгы бажыңын туткандан бээр хөй-ле өскерлишкinnen болган. Ону Чаа-Хөл деп адаастай берген, Чаа-Хөл деп адаар, ол ам Чаа-Хөл кожууннун төвү улуг кода-хоорай чыгы хире апарган, маңа баштай төрүттүнген ажы-төл ам боттары уруг-дарыглыг. Ынчалза-даа өскерилбээн чаңгыс-ла чүүл турган — 40 чыл дургузунда суурнун Культура-спорт төвүн тудуп чадаан. Кожуунга, суурга каш-даа салгалдың дарга-бошкалары солуккан, баштайгы даргаларның уруг-дарыы амгы үениң удуртукчулары апарган. Чаа-Хөл кожууннун чагырыкчызының дүжүлгезинге саадалкан дарга бүрүзү кожуун төвүнге культура-спорт одаан туттурарын аазап турган, ынчалза-даа кандыг-ла-бир «чөптүг» чылдагаан-биле ол бүтпейн баар. Культура одааның туттуна бээрин чаа-хөлчүлөр 40 чылдың нүүрүнде манап, хүндүлүг депутаттар, кожуун, республика чергелиг удуртукчуларга чеже катап дилег бижириктер кирибээн дээр. Улуг-биче хуралдарга клуб айтырыын чон көдүрерге, чамдык даргалар шуут сугулдаар апарган чүве-ле болгай.

Малчын кижилер болгаш, кожуун төвү Чаа-Хөл суурже кирер оруум «кыраан», шала туттунган культура одааның чаны-биле эртер. 2013 чылдың август айда ооң чаны-биле аъттыг эртип бар чорааш көөрүмге, шала туткан клуб

вувустун тууйбу ханаларын таваанга чедир улуг трактор-биле бузуп тур. Бодум хуумда: «Чаа-Хөл кожуунга соңгулдалар болур, чаа дарга соңгууру ол-дур аа — деп чөгенип бо-дап каан мен. — Ынчаар-ла эгелээр улус-ла болгай бис...». Ооң соонда «кырган» тудугнун чаны-биле чорук-херээм аайы-биле каш-даа эрткеш, ооң ханаларын тууйбу-биле бедидир тудуп турарын Чүгүрүк-Шилгим кырындан эскерген мен. Үе эртип-ле тур, тудугнун ханаларын хүн бүрүде бедидир тудуп дооскаш, дээвириг дуглай берди. Тудугну тудуп доозарынга чигзиним ам-на харын чавырлып, ону кажан ажыгларга кириерин айтырып, Чаа-Хөл кожууннун чагырыкчызы С.М. Сарбаакайның хүлээп алышыкчынынга чеде бердим. Элчээм келирге, дарганың өрээлинче кире бээримге, ооң чай чогу-ла кедергей хевирлиг. Шаптык катпазы-биле дораан-на культура одааның кажан ажыгларга кирерин, эң ылаңгыя аныктарның сонургап турары спорт залын тудар-тутпазының дугайында айтырдым.

— Тудугну бо чылдың сентябрь айда ажыгларга кириер дээш кызып тур бис. А спортзалды улаштыр тудар бис, ооң турар черин трактор-биле дескилей үстүрген. Спортзалды тудар дээш чагыгны киридивис — деп, Станислав Маадыр-оолович харыылады. — Арай бүзүрөвейн турар хевирлиг силер аа, Александр Кыргысович. Бүзүрөңгиз эвес болза, тудугда ажылдап турар оолдар-биле чугаалажып көрүңер даан.

Дарганың саналы чөп-түр деп бо-дап, четтиргеним илереткеш, ооң-биле байырлашкан, өрээлден үнүп чоруптур.

Бир-тээ, бодум сонургай берген кижилер канчаар боор, кожууннун чагырыкчызы бажыңындан ырак эвесе тудугга барып, ында ажылдың кандыг чоруп турарын тудугжуларның ботта-

рындан билип алыр дээш аңаа чеде бердим.

Улуг, кара доскаар адаанда отту чүшкүрүп турар аныяк эр-биле мен-дилешкеш:

— Тудуг мастери, прораб чижектиг даргалар бар бе? — деп айтырдым.

— Ийе, — дей-дир. — Ийиги каътта ажылдап тур.

— Ат-сывы кымыл? — дээримге:

— Шиям Николаевич — диди.

Ийиги каътче чадалап үне бээримге, арын-шырайы кавказ омак-даа ышкаш эр көстүп келди.

Орустаар азы тывалаар бе деп боданып тура:

— Экии! — дээримге:

— Экии! — деп мендилезе-ле, суг тывалаар болду. — Шиям Николаевич Адыг-оол.

Чугаавыс шуудап, мээң айтырыларымга ол харыылап, бодунун дугайында таныштырды. Төрүттүнгеш өскен чери — Кызыл кожууннун Кур-Чер суур, Кызылда ПТУ-4-ке дашчы, бызаңчы мергежилге өөренип алган, 1993-1995 чылдарда Камчаткага шериг хүлээлгезин эрттирген. Шеригден халажып келгеш, үр-даа болбайн, тудугларга ажылдап эгелээн. Өг-бүлелиг, 3 оолдуг, 3 кыстыг. Улуг уруу школа дооскаш, ажылдап турар. Уругларының иези 10 айлыг өлөязын азырап олурар, ооң мурнунда республиканың Чазаанга секретарьлап ажылдап турган.

Шиям Николаевич 2008 чылдан хуу тудуг организациязы «Евротудуг» кызыгаарлаан харысалгалыг ниитиледе ажылдап турар. Тудуг организациязының ээзи — Людмила Иргитовна Ондар.

— Даргавыс ажылынга кончуг кызымак, ажылчыннарга хамаарылгазы чөптүг кижилер. Тудуг материалдары-биле хандырылганы үзүктелдирбес, кылган ажылдарывыстың түңнели-биле шалыңывысты берип турар. Тудуг-



жулар боттарывыс база кызып адап тур бис. Мында шупту 10 тудажылдап турар. Оларның 8-зи — Чер, 2-зи — Чаа-Хөл суурлардан деп, Шиям Николаевич чугаалады. Мында ажылдап турар тудугжулар Чаа-Хөл суурнун хөй ажы-төл өг-бүлелеринге 50 белекти Чаа байырлалында Людмила Иргитовна тудусту.

Шиям Николаевичинин удур коллективи Культура төвүнүн бажыңын бүрүнү-биле тудуп дооскаш, техниктиг болгаш шеверлел дөскө-даа ажылдарны кылыр ботталарга дамчыдып бээр. Ол ботталар арткан ажылдарны Тыва Россияның демнежилгезинин 100-ленин бүдүүзүнде кылып дооскаш ажыгларга дугаар ужурулуг. «Евротудуг» кызыгаарлаан харысалгалыг ниитилелдин тудугжуларының шалкын ажылдап турарын көөргө, ол рулга күүсеттине бээр хире. Чаа-Хөл кожууннун чону бо байырлалды культура одаанга уткуур деп иде бар-дыр.

— Аът чылында чаа тудуг ажыгларга кирер-ле болзун! — деп чалбарып ажыл-үлө бүдүп турар тудугдан чоруптур.

Александр ЧИГДЕ

Чайынныг ай черниң кырын

чырыткылаан,

Чаагымны күскү доңат ошкап

суйбаан,

Сыдымымны дергилепкеш, чылгы

дозуп,

Сылдыстыгда дүне када халдып

ор мен...

Шаңгыр-оол Доржунун бижээни бо одуругларны номчуп, азы бистиң Бай-Тайга кожуунун Бай-Тал чурттуг бот-тывынгыр композитор Тойлу Салчак-тың аңаа аялга чогаатканы бо ырны ырай бээрге, аът мунуп алган чылгы дозуп, халдып чоруур экер-эрес тыва эрлерниң овор-хевир каракка ол-ла олчаан тодаргай көстүп келир ийин. Тыва кижилер бүрүзүнге эң-не дыңнак-санчыг, тааланчыг, чоргааранчыг ыр ол.

Шагдан бээр тыва улус аътка ынак, ооң оорга-мойнун камнап, колун-чиримин чымчактап, таарыштырып, эзертеп мунуп чораан. Эзерниң чонактарының адаанга чымчак, ак энчек-дериг салыр, колун-чиримнерни чымчак хой дүгүнден эшкеш, чүн-биле тудуштур сырып каан болур. Тыва арат кижилер чорук-херек бүдүрүп мунар аъдын кончуг камныг, хумагалыг эдилээр, ишти-хырнын аштатпас, аргызып-доргуспас чораан.

Тыва өг-бүлениң амыдыралында шаг-төөгүден тура-ла, аът биле арат

ХАЛДЫП ОР МЕН

ада кижилер аалдың азыракчызы, ажыл-иштиң башкарыкчы күжү, быжыг чөлөңгизин бооп келген.

Тыва кижилер аътты кезээде бедидир-биле үнелеп чораан. Кызыл хоорайда Арат шөлүнде Тываның чеди чүзүн малын фонтан каасталгазы кылдыр кылып тура, аътты утуп каапканын көрүп тур бис. Кайы-даа чоннун амыдыралында аът база-ла кол черни ээлеп чораан. Ол дугайында турскаалдар, аас чогаалы дээш, төөгүнүн өске-даа материалдары херечилеп турар. Аъттыг турскаалдар делегейиниң кайы-даа чурттарында бар: Санкт-Петербуртта Петр I хаанның аъттыг турскаалы, Москвада Юрий Долгорукийге, Улан-Баторда Сухэ-Баторга турскаалдар — аът биле кижиниң сырый харылзаазының бадыйкалы.

Аът — кижиниң эки эжи, өңнүү, амы-тын алыкчызы. Ол бодунун эне-релдиг ээзинге кончуг ынак, аңаа бердинген болур, айыыл-халапка та-варышкан азы балыглаткан, өлгөн ээзин черге кагбас, чанынга манап, хондур-даа турар, ээзин чыттап, ону өрү тыртып тургузарын безин угап билир, кээргенчиг мал.

Алдан-маадырлар боттарының чүгүрүк аъттарының ачызы-биле олар-ны сүрген дайзыннарга алдырбайн

турганнар болгай. Капитан Кечил-оолдун аъттыг эскадрону Украинаның Ровно, Деражно, Сурмичи дээш, өске-даа хоорай, суурларын дайзыннардан хостаарынга кайгамчык эрес, маадырлыг чоруун көргүскеннер. Түлүш Бал-даңович Кечил-оолга Совет Эвилелиниң Маадыры атты тывыскан. Мунган чүгүрүк аъттары эвес болза, тыва эки турачыларның ат-алдары, ады-сураа ынчаар бедик көдүрлүр, дээди дең-нелге үнер турган деп бе.

Делегейде сурагжаан скиф алдынна-рывыс-биле аът кады хөөржүттүнгенин Аржаан-2 базырык тодаргай бадыйкап көргүскенин чүү деп үнелээр бис?

Кайы-даа шагда Азия төвүн — Тыва чуртун ээлеп чурттап келген арат кижиниң ажыл-амыдыралы, ооң эң чоок өңнүү — аъды-биле ханы ту-душ бооп келген. Ындыг болганда, «Азия төвү» турскаал-биле «Аъттыг араттың турскаалы» дең уткалыг ту-рар ужурулуг. Баштайгызы — Тыва чур-тувустун географтыг туружун, ийигизи — Азия төвүнге бодарап төрүттүнген тыва экер-эрес эрний эге, үндезин тыва амыдыралы-биле аът кады тып-тып, деңге хөгжүлдө, сайзыралды тургузуп келгенин тодаргай бадый-кап турар-дыр. Азия төвүнүн үнде-зин чурттакчызы аъттыг арат мен-дир

мен дээн уткалыг турскаалды ба маадырывыс Кечил-оолдун аътты селемелиг халдып орат турскаалы Азия төвү турскаалы-биле кожа чө-ге тургузуп болбазыл. Ол бүгүнү мээ Бай-Тайгамның делегейде ады-сура-алгаан ус-шеверлери, кандыг-да өскөөртөн чалалга чокка, кылып шы-даарлар.

Кол-ла чүве — бо ханы утка дөстүг турскаалдарның чаңгыс чер-ге кожа турар черин шилип алыр. Дээди Хурал бажыңының чанында Ленинниң турскаалының артында делгем черге бо үш турскаалды тур-гускаш, аразынга чечектер тарааш улус олурар сандайлардан дөрт та-лазынга кылгаш, хоорайның эң ча-раш аллея-сесерлиги кылдыр кылып алыр болза, хоорайның бо төп кезээ улам аян-шинчи кирер. Арат шөлү Чазак, Дээди Хурал бажыңнары, куу-куш дег ак, каас-чараш хөгжүм-шия театры шупту чергелешкек, кайы-даа келген аалчыларывыстың бир дугаарында сонургап көөр черлери бо-дур.

«Азия төвүнде» Кызыл хоорай деп ат ынчан үндезин тыва утка-шы-нары-биле бадыйкаттынар. Бо каас-чараш аллея-сесерлик Кызыл хоо-райның, Азия төвүнүн арны болзун!

Седип-оол ИРГИТ.

Тээли суур

КАДЕТ УЧИЛИЩЕЗИНЧЕ ХҮЛЭЭП АЛЫШКЫН ЭГЕЛЭЭН

Кадет училищезиниң 5,6,7 класстарында документтер хулээп алышкыны апрель 30-ден Тыва Республиканың шериг комиссариатында эгелээн.

Оон адреси: Кызыл хоорай, Комсомольская кудумчузу, 4. 8.00 шактан 17.00 шакка чедир деңгээлге келир, дүштеки чапсары 12.00 шактан 14.00 шакка чедер. Айтырыг салыр телефону (8-923-389-70-57, 8-923-543-05-47). Документтерни 2014 чылдың июнь 1-де 17.00 шакка чедир хулээп алыр эгерин сагындырып тур бис. Кирериниң, шылдалар дужаарының негелделериниң, кириер документтерниң даңзызының, кандидатка негелделериниң болгаш өске-даа чүүлдерниң дуга-

йында Интернеттен билип ап болур.

Ол ышкыш училищеге башкылаар деп кордап турарларның документтерин база хулээп ап турарын дыңнаттыыс. Документтерни РФ-тиң Камгалал яамызының кадрлар талазы-биле кол эргелелиниң комиссиясы сайгарар. Допчу намыс болгаш документтерни ТР-ниң Өөредилге болгаш эртем яамызының организастыг, кадр хандырылганының болгаш херек эмгелелиниң килдизинде хулээп ап турар, тел: 6-14-92. Адреси: Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, 16, ажил хуннеринде 8.00 шактан 17.00 шакка чедир.

ТР-ниң Өөредилге болгаш эртем яамызының сайтызындан.

Ие (өг-бүлениң) капиталының акша-күчүзүн бажың тударыңа, бажың (чурт-дара) садып алырыңа ажыглаары-биле элени бээр.

Тел. 8923-389-70-57, 8923-543-05-47.

Төлевирлиг үндезинге парлаан.

УРУТЛАРНЫҢ НЕВРОПАТОЛОГ ЭМЧИЗИНИҢ ХҮЛЭЭП АЛЫШКЫНЫ

Кызыл хоорай, Каа-Хем кудумчузу, 2 (жарк джунда). Ажылдаар шактары: 9.00-12.00. Улуг-хүнде — дыштаныр хүн.

Харылзажыр телефону: 8-923-267-47-29.

Эмчезиңиң таарышпайн барып болур, кинбиле сүмележир херек. Лицензия ЛО-17-01-000184, 2013 чылдың ноябрь 1-де Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызы тывыскаан.

Төлевирлиг үндезинге парлаан.

Кызылдың оң талакы эринде чаагай-дып туттунган бажың садып турар. Өрттээ 100 муң рубль. Садыглажылга болур. Тел. 8-913-345-2549.

КЫЗЫЛДЫҢ ӨРҮМНЭЭШКИН КОМПАНИЯЗЫ

Суг алыр скважиналарны таарымчалыг өртөктер-биле өрүмнөп турар. Кожууннардан чагыгларны хулээп тур бис. Тел. 8-923-547-1307-Евгений. 8-923-262-20-85-Сылдыс.

Бо одуругларны айыыл-халапка 26 харлыында таварышкыш, аныяк азынындан, чырык өртөмчейден мөңгези-биле чарлып чоруткан оглум Даваа Доржуевич САЛЧАКТИҢ 30 харлаан хүнүн таварыштыр чырык-е үндүрүп бээрин «Шын» солуннуң редакциязындан диледим.

Кавайлыындан өскөн-төрээн чериң каггаш,

Кара черни шугланыптың, күжүр оглум.

Ада-иен, ынак эжиң, чонуң каггаш,

Аравыстан чорутканыңга хомудаар бис.

Өлчей-кежиң бурган чаяп,

Өртөмчейде төртүтүнгөн хүнүң кээрге,

Өзү-баарым сыңышпастан, харлыгып кээр.

Өйлеп-өйлеп дуңмаларың катап-катап сагынгылаар.

Орууң изээр сылдызың боор кысчыгажың

Орлан, эрес, шоваа кылдыр өзүп олур.

Болуйгулаан чаактарың, борбак улуг карактарың

Ээй тырткаш, эргеледип, чассыдып-даа шыдавадың.

Ачылыг ай апрельде авазы меңээ

Аарышкы, хилинчек-тир, күжүр оглум.

Оскундурган оглум сактып,

Ондап-остап оожургал чок чор мен, чонум.

Турган болза, үжен харлыг,

Турза — сынныг, тутса — мөге.

Эглип келбес кажыыдалдан

Эриг баарым саргып чор мен.

Ие чериң кавайланган

Иезиниң чассыг оглум.

Төрээн чериң довураанга

Төнмес уйгуң улай уду, эргим оглум.

Зинаида Доржуевна.

Мөңгүн-Тайга кожуун. Мугур-Аксы суур.

Национал школа хөгжүдөр институттуң коллективи парлалга кил-изиниң кол редактору Онуштай Михайловна БАИРГА болгаш чоок кил-илеринге, дөргүл-төрелдеринге, оон өөнүн ээзи, Россияның болгаш Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажылдакчызы Батый Монгушович КЕНЕШТИҢ үр эвес аарааш, мөчээни-биле ханы кажы-алды илередип тур.

Садып алыкчыларның кичээнгейинге!

Тудугтун кол материалдарының садыы ажыттыңан!!!



- чыгылаар чүүлдер
- сугдан камгалал херекселдер
- бажыңның кырын, даштын каластар чүүлдер
- тудуг холуксалаары
- дуңгалап каннаар монтаж херекселдери

Шуутуу Абдыканын өртөктерин-биле!

- Сантехника

- Одалга чылыын, суг дамчыдар херекселдер

- Суугулар, котелдар

Кызыл хоорай, Калинин 122 «а»

Фракта баазасы 5-22-46

МАЙ 23-25-те ЧАСКЫ УЛУГ САДЫГЛААШКЫН

НЕМЕЛДЕ
ЧИГЕЛДЕ 10%

585
ювөлүр четкизи

телефон дачыгыр халас хармаза
8 800-5555-585
www.gold585.ru

КлиматСервис

Кызыл хоорай, Оюн Курседи кудумчузу, 54
Т: 8(394-22) 5-29-85, 8-923-261-7070

Садып турар, эштеп тургузар, арыглап, септеп бээр.



- Агаарны арыглап сериндидир кондиционерлер.
- Хат-салгынын сериндидикчи
- вентиляторлар.
- Агаар сериндидир херекселдер
- Агаарны арыглаар херекселдер
- Суг чылдыр херекселдер
- Бажыңга болгаш үлетпүрге ажыглаар вентиляция
- Чылыдыкчы —жаминнер
- Чылыг бээр херекселдер.



сибирский бизнес

Тудуг-шеверлел материалдары:

Металлочерепица-1200 рубль;

Профлист-1550 руб.;

Ондулин-430 руб;

СМЛ-350 руб;

Гипсокартон-300 руб;

OSB, шуугай, чылыглаашкыннар, хоюдуглар,

хана панельдери, суг-эмульсия будуу, кара-саазын,

пенопласт, профильдер, монтаж көвүү,

быжыглакчылар болгаш өске-даа.

Адреси: Оюн Курседи кудумчузу, 54, тел. 8-983-259-49-51;
Интернациональная кудумчузу, 117, тел. 8-913-350-02-56.

ТЫВАНЫҢ КЕЛИР ҮЕЗИ

В. Көк-оол аттыг Национал хөгжүм-шин театрына республиканың Ростислав Кенденбиль аттыг уран чүүл школазының өөреникчилеринин Россия биле Тываның демнежилгезинин 100 чылынга болгаш Култура чылынга тураскааткан ээлчеглиг отчеттук концерти болган.

Концертти бо чылын тургускан уругларның үрер хөгжүм оркестри ажиткан. Ооң дирижеру Алдынай Аралтан (уран чүүл школазының доозукчузу). Уругларның күүселдези ТР-ниң Чазааның үрер хөгжүм оркестринин акылары, угбаларындан дудак чок, көрүкчүлеринин дыңзыг адыш часкаашкыннары ону бадыткаан. Доозукчулар фортепиано, флейта, баян, виолончель, чадаган дээш, оон-даа өске

делегейге төрөөн чуртун бараалгадып чоруур. Уран талантылыг уругларывыс башкыларының өөредин, ада-иезинин кижизидилгезин утпайн, чүс-даа чылдар эртерге, ону салгалдан салгалче дамчыдып чоруурун күзеп каарын чөпшээрер. Тываның Баштыңы Ш. Кара-оолдун даалгазы езугаар 2020 чылга чедир уран чүүл школазын сайзырадырының талазы-биле тускай күрүнө программазының төлөвилелин белеткеп турар. Школаның материал-техниктиг баазасын, хөгжүм херекселдерин чаартырынга дузаны кадарын база салым-чаяан-ныг уругларны делегейин, Россияның ат-сурагылыг өөредилге черлеринге өөренири-биле акшатоерикти аңгылап бээр дугайында шийтпир бо чоокку уелерде үнүп кээрин А. Дамба-Хуурак дыңнаткан.



Уругларның үрер хөгжүм оркестри аян тудуп тур.

Т.Д. Дулушка, башкыларынга четтиргенин илередип, бир дугаар удуртукчузу Любовь Николаевна Урукайга боодал чечектерни ол сөңнээн.

Валерий Ондар, РФ-тин, ТР-ниң культуразының алдарлыг ажилдакчызы, соктаар хөгжүм башкызы:

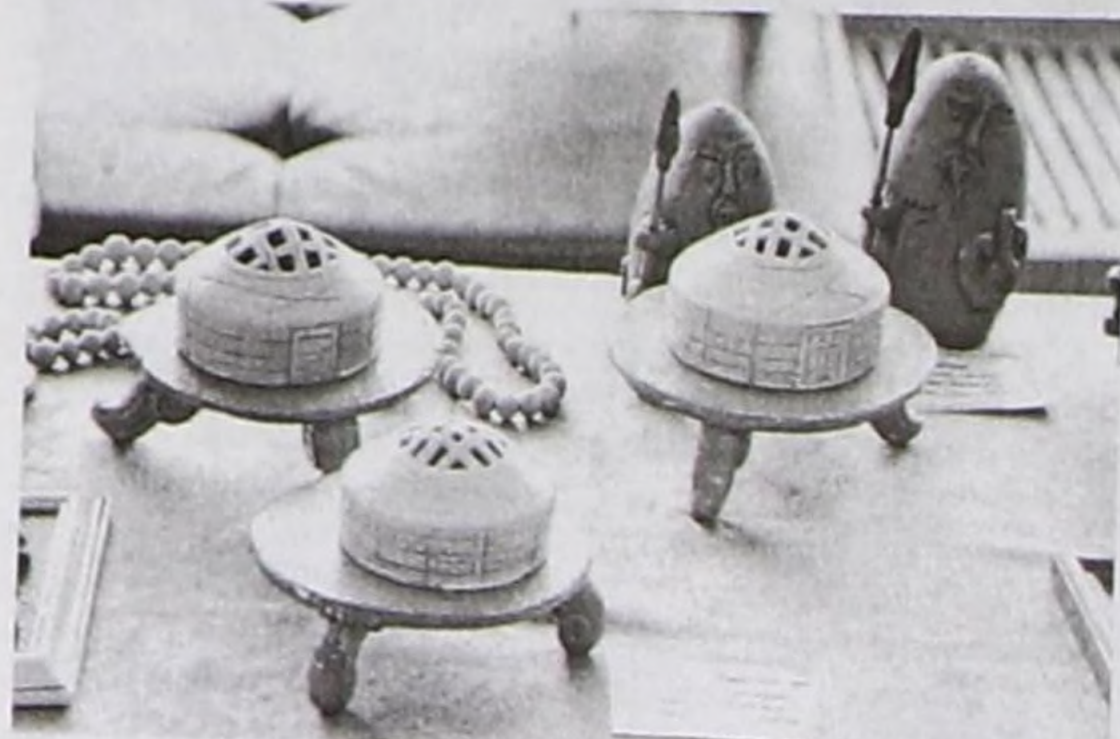
— Эрткен чылгы отчеттук концертис школавыстың 35 чылдаан юбилейинге тураскааткан ансамбльдер концерти болган. Бо чылын Россия биле Тываның демнежилгезинин 100 чылынга болгаш Кызыл хоорайның тургустунганындан бээр 100 чылынга тураскааткан чаңгыстың күүселделерин бараалгадыр. Чыл бүрүзүнде концерттин программасы, темасы өскерлип турар. Бо чылгы чаартылга — хореография салбырының доозукчулары балетти күүседир болур. 2000 чылда тургускан «Ойна» соктаар хөгжүм ансамблиниң оюнун мээң өөреникчилерим чыылган чонга күүседир. Уран чүүл школазының

доозукчуларының аразында делегей, Россия чергелиг аңгы-аңгы фестивалдар болгаш мөөрейлерге чайынналчак чедишкinnerни чедип алган тиилекчилер, лауреаттар, дипломантылар республиканың адын бедик деңгелде камгалап келген. Олар — Тываның келир үези, «алдын» курлавыры. Уран талантылыг доозукчулар ийи дакпыр юбилейлиг байырлалдарга киржирлер.

Республиканың уран чүүл школазының доозукчулары — ТР-ниң Улустун хөөмейжилери Бады-Доржу Ондар, Игорь Көшкендей, ТР-ниң культуразының алдарлыг ажилдакчылары, артистери Аяна Монгуш, Эрес Тартан-оол, Бурятияның болгаш Калмыкияның алдарлыг артизи Менгиле Сат, чурукчу Аян Чошак, «Ятха» ансамблиниң хөгжүмчүзу Шолбан Монгуш, ыраажы Сайлык Оммун олар.

Шончалай ХОВАЛЫГ.

Чингис СААЯНЫҢ тырттырган чуруктары.



Дойдан кылган суй белектер.

хөгжүм херекселдеринге орус, тыва чогаалчыларның, даштыкы классиктеринин оюнун күүсеткен. Хореография салбырының самчылары П.И. Чайковскийниң «Щелкунчик» деп баледи-биле көрүкчүлеринин кичээнгеин хаара тудуп кайгаткан. «Мээң хоорайым», «Тыва Республика» деп ырыларны уругларның күүсеткени онзагай.

Концерт үезинде тыва национал езу-чаңылдарга даянып кылган дойдан ажилдар: савалар болгаш дириг амытаннар база каас-чараш хептиг ойнаарактар, көшкүн амыдыралдыг чонун херекселдерин кылган суй белектер делгелгезин база чурулга салбырының өөреникчилери, дойдан кылгыларның технологияларын доозукчулар таныштырып бараалгаткан.

ТР-ниң Чазак Даргазының оралакчызы Анатолий Дамба-Хууракты байыр чедирери-биле сценаже чалапты:

— Салым-чаяан-ныг уран чүүл школазының өөреникчилери отчеттук концертти бараалгадып турары — аажок улуг үнелел. Кандыг-даа чон, бир дугаарында, бодунун дылы, уран чүүл-биле

Аныяк салым-чаяан-ныгларга чаа чогадыкчы чедишкinnerни, бүгү-делегейге төрөөн Тывазының адын ам-даа алдаржыдарын күзээн. Школаның директору



Хореография салбырының өөреникчилери.

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.

Кол редактор
И.М. ДАМБА-ХУУРАК.

Индекс 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35, редакторнун дузалакчызы — 2-30-69, редакторнун оралакчызы — 2-19-87, бухгалтерия — 2-18-10.

КИЛДИСТЕР: Нийтиел-политиктиг килдиз—2-17-91, 2-17-05. Экономика килдиз — 2-40-77. Социал камгалал болгаш хөй-ниити амыдырал килдиз — 2-03-88. Очулга килдиз — 2-03-87. Реклама, чарлал килдиз — 2-03-90, сот.тел.: 8-923-264-22-22. Тел/факс (394-22) 2-30-69.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли 2 парлаар ама.

Тираж 8192. Чагыг 62. Номери парлаалгаже дужаганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счет № 30101810500000000735 БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл. Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албан-ныг Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те бүртүккээн. Херечилеринин дугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1). Солунда парлааттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияны туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш өске-даа фактыларды дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.

ХАДЫН СУУРУМ

Төрүттүнген Хадын суурумундан 17 хар бичии мен. Ам харлыг. Чаш чылдарым суурга эрткен. Билип кээ, Хадын суурун арга-арыг, чимис долганган, арыг-инек-малдыг, дагаа-ногаан огородтук өрегел чурттакчыларының барытык хуузу орус хамаатыга чараш, аянын суур.

Суурун тудуглаа хөй нуруузу бичан хаг турган Хаглыг-Алаак суурун көжүргөн. Ол суурга 1922 чылдарда Маады суму чагырыкчызы, Тыва Чаз бирги даргазы, Тыва на Төп Комитетинин Чингис ретары Маады Лопсан чоок-кавы 4 кожунна улуг-бичии даргаларын өөредип турган.

Ол суурун школазын чылда мээң төрөөн даайы чө-оол Байкара дооскаш, ажилдап тургаш, 1943 ч дайынче айттаныпкан, чылдың май 14-те Румыни девискээринге танкист да маадырлыгы-биле өлгөн. Кызыл Тук ордени болгаш дальдар-биле шаңнаткан.

Хадын суур дээрге турган үезинден бээр интернационалчы суур-ла болгай. Гады берген орус эштер тывалаар.

Хадын сумузунга да чылдарында колхоз тур тунган. Тываның миллион колхозтарының бирээзин И. Никандрович Полев дарга турган.

Тываның Социалисттик К ажилдың Маадырларының рээзи — Хадын чурттуг Пармаа Анандиевич Маады. — мээң ачамның угбазы өлө кырганның оглу. Парың Маадының звенозу 1948 чыл Сайгара-Оорзак ховуларын тараа тарааш, бир гектарда 38 центнерни ажаап алган. С дээрге амгы үеде республика көргүзүглеринден безин 4-5 тап улуг.

Дозур-оол ТИНМӨ

Май 24-те хүндүскүн 12.00 шакта Сүт-Хөл ко жууннуң Ишкин суму зунга субурган тудуун тураскааткан ачы-буян ма рафону болуп эртер. Чаңгы чер-чурттугларывысты, аңа ажилдап, чурттап чораан чонувусту сагыш-сеткилинден киржирин чалап тур бис. Харылзажыр телефон: 8-923-382-95-96.

Уштап-баштап турар болук.